

KEMALİZMİN EKONOMİ POLİTİĞİ

Kemalizm diye tanımlanagelen ideoloji, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF) 1931'deki kongresinde açıklığa kavuşmuştu. Kemalizm, o tarihten sonra Türk milletinin kaderine yol gösterecek olan altı ilke; milliyetçilik, cumhuriyetçilik, halkçılık, laiklik, devletçilik ve devrimcilik ilkeleriyle tanımlanacaktı. Bu ilkeler, önce parti programına geçirilmiş, daha sonra 1937'de Anayasaya da konularak kurumsallaştırılmıştı. Ancak 1931'de açıklığa kavuşturulmuş olsa bile Kemalizm, bir önceki on yılda da, aslında 1919'da milli mücadelenin başlamasından beri duruma ve koşullara uyarlanmak suretiyle egemenliğini sürdürmekteydi. Ne var ki, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başındaki Osmanlıcılık, Panislamizm ve Pantürkizm cereyanlarını dikkate aldığımızda, ideoloji arayışının çok daha eskilere dayandığını görürüz. Ama bunlar, Müslüman Türk topluluğunun bir kimlik arayışının ötesine pek geçemeyen sınırlı girişimlerdi; bir bütün olarak devletin ve toplumun gelişmesi için ideolojik bir çerçeve sunmak peşinde değillerdi. Oysa Kemalizm, yalnızca devrimci milliyetçilik kavramı ile bir kimlik sunmakla kalmamış, öbür beş ilkesiyle de yaratmayı amaçladığı yeni rejimin ve toplumun temelini oluşturmuştu.

Özgür karakterine karşın Kemalizmin, hem düşünce, hem de toplumsal temel bakımından öncelleri vardı. Böyle bir ideolojiyi, Mustafa Kemal'in geliştirdiği bazı fikirlerin ilk kez ortaya atılıp tartışıldığı Genç Türk döneminin (1908-1918) katkısını göz ardı ederek ele almak tarih dışı bir tutum olur. Aynı şekilde, Kemal Paşa'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun son derece hızlı ve radikal bir dönüşüm içinde bulunduğu on yılda etkin bir rol oynadığını da unutmamalıyız. Dönemin tartışmalarına

tanıklık etmiş, onlara katılmış ve daha sonra en önde gelen bazı aydınlar ve ideologlar –en önemlilerinden yalnızca iki tanesini sayacak olursak, Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura– Kemalist hareketle birleşerek onun ideolojisinin oluşmasına katkıda bulunmuşlardır.¹

Belki de düşüncelerinden daha önemlisi Genç Türk döneminin yarattığı toplumsal ve siyasal dönüşümdü. Bu dönemde yalnızca Saray ve Babıâli çevresindeki eski yönetici sınıf, iktidarının büyük kısmını kaybetmekle kalmamış, aynı zamanda Genç Türkler, Türk siyaseti için yeni bir toplumsal temel yaratmak amacıyla etkili önlemler almaya başlamışlardı. Modernleşme ve Batılılaşma artık, kurumsal reformların uygulanması olarak değil, kapitalist bir toplumun tüm özellikleriyle birlikte kapitalizmin kurulması olarak tanımlanıyordu. Bu da, kapitalizmi yaratacak bir sınıfın –burjuvazinin– yaratılması demektir. Yusuf Akçura, bu sınıf olmadan "yalnızca köylülerden ve memurlardan oluşmuş bir Türk toplumunun yaşama şansının pek zayıf olacağı" uyarısında bulunuyordu.² Savaşın sonunda böyle bir sınıf, henüz iyice çocukluk aşamasında bile olsa doğmaya başlamıştı; aynı şekilde, yeni ama küçük bir kapitalist çiftçiler sınıfı da ortaya çıkmıştı. Her iki grup da, Genç Türk hükümetince teşvik edilen savaş vurgunculuğuyla büyük servetler edinmişti ve oynayacakları siyasal rol konusunda da daha güvenliydim. Sonuç olarak 1919'da milli mücadele başlatıldığı zaman Türk toplumu, hâlâ sayıca üstün olsalar bile, artık yalnızca köylülerden ve memurlardan oluşmuyordu. Kemalistlerin sözcülerinden olan gazeteci Falih Rıfkı Atay, gene de 1922'de, "Burjuvazi mi? Bilmem ki bu Türk sınıfı nerede?" diye sorabiliyordu.³

Ancak Türkiye'nin ekonomi politikasının yalnızca sayılar açısından ele alınmaması gerekir. Adı anılacak güçlü bir yerli işadamları ya da sanayi sınıfının (kapitalistler ya da işçiler) pek olmadığı doğrudur: 1915 sanayi sayımından, 5'ten fazla işçi çalıştıran yalnızca 284 işyeri bulunduğu; bunlardan da 148'inin İstanbul'da, 62'sinin İzmir'de, geri kalan 74'ünün de

1 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, (*Atatürk*, İstanbul, 1961, s.64) Kemalizmin tümüyle özgün bir düşünce olduğunu ileri sürmekte ve özel olarak, bu düşünürlerin Atatürk'ü etkilemediğini söylemektedir.

2 *Türk Yurdu*, sayı 14, 12 Ağustos 1333 (1917); aktaran Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal, McGill University Press, 1964, s.426.

3 F.R. Atay, *Eski Saat*, İstanbul, 1933, s.95; aktaran Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası 1919-1946*, Ankara, 1971, s.21.

Batı Anadolu'da olduğu anlaşılmaktadır. Bu girişimlere yatırılmış sermayenin yüzde 85'i ise Rum, Yahudi, Ermeni ya da yabancılara aittir.⁴ 1915-1918 yılları arasında bu alanda ilerleme kaydedildiyse de, bunun sayıca bir patlamaya, ya da burjuva sanayi toplumuna geçilmesine yol açtığı söylenemez. Gene de savaş yıllarında önemli bir psikolojik tutum değişikliği gözlenmektedir;⁵ Türk yönetici eliti, toplumsal ve ekonomik hayat yeniden örgütlenmedikçe ne Anadolu'nun siyasal ve kültürel yaşamının modernleştirilmesinin, ne de Avrupa'nın onayını kazanmanın mümkün olmadığını kavramıştı. Bu yöndeki ilk adım, Eylül 1914'te kapitülasyonların kaldırılmasıydı; bu, başka şeylerin yanı sıra, Türklerin, yerli ticaret ve sanayii koruyup geliştirmek amacıyla ithal mallarına konan gümrük tarifelerini yükseltebilmelerini sağlamıştı. Serbest ticaretin varlığı, yalnızca yerli sanayinin gelişmesini önleyici bir etken olmakla kalmamış, esas olarak gayrimüslimlerden oluşan dar bir ticari grubun yerli pazarı ve imalatı geliştirmeye çalışmak yerine, yabancılarla ticarete girerek para kazanmasına yol açmıştı. Genç Türkler'den sonra gelen Kemalistler, korumacı eğilime hız kazandırdılar ve belki de yukarıdan bir burjuva devrimi gerçekleştirdiler. Bu, çoğu zaman, Kemalist otarşiye oranla daha kolay olan yabancılarla işbirliği yolunu yeğ tutar gibi gözükken çocukluk dönemindeki sınıfın isteklerine karşın yapıldı. Söz konusu sınıf hâlâ, devlet politikasını etkileyecek güçten yoksundu; çünkü devlet, yerleşik çıkarlardan özerk bir elit tarafından yönetilmekteydi.

Bütün bunlardan, Kemalistlerin bilinçli olarak bir devrim yapmak için yola koyulduklarını söylemek istediğim sanılmasın; bir anlamda böyle bir süreç Genç Türkler tarafından başlatılmıştı ve Kemalistler kısmen, yaratılan ivmenin hızıyla sürüklendiler. İmparatorluğun çöküşü ve Anadolu'nun en değerli bölgelerinin yabancılar tarafından işgali bir Türk milletin ve devletin varlığı sorununu gündeme getirmişti; ama, bunlar

4 Bkz. Timur, *aynı eser*, s.21.

5 Bkz. Feroz Ahmad, "Vanguard of a Nascent Bourgeoisie; The Social and Economic Policy of the Young Turks 1908-1918", O. Okyar and H. İnalçık (eds.) *Social and Economic History of Turkey (1071-1920)*, Ankara, 1980, içinde. (Elinizdeki kitapta, "Doğmakta Olan Bir Burjuvazinin Öncüsü: Genç Türkler'in Sosyal ve Ekonomik Politikası 1908-1918" başlığıyla 25-60. sayfalar arasında. Yıldız Sertel'in (*Türkiye'de İlerici Akımlar*, İstanbul, 1969, s.17) 1921'de işçi ordusu için verdiği rakamlar, 1915'e göre bu güçte artış olduğunu göstermektedir.

henüz gerçekleştirilmeyi bekleyen düşüncelerden başka bir şey değildi. Dolayısıyla 1919 yılında, Anadolu'nun, büyük Suriye örneğini izleyeceği ve Batı denetiminde küçük devletlere bölüneceği sanılıyordu. Kendi çıkarlarını korumak için örgütlenen ve bunu, şu ya da bu Büyük Devletle uzlaşıp onun himayesini kabul ederek ve gerekirse Anadolu'nun öbür bölgelerini feda ederek gerçekleştirmeye hazır olan yerel eşraf grupları vardı. Bunlar bir milli mücadele fikrine ancak ikincil bir önem veriyorlardı. Örneğin Trakya ve İzmir'de, daha sonra da Anadolu'nun öteki bölgelerinde kurulan "Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri" böyleydi.⁶ Başkentte milli direnişin odağı olabilecek Sultan ve çevresi ise kendilerini Müttefik Devletler'in özellikle de İngiltere'nin merhametine terk etmişlerdi. İktidar görüntüsünü ellerinde tutmalarını sağlayacak geleceğe ilişkin herhangi bir çözümü kabul etmeye hazırdılar. Onların kafasında değil milli ekonomi, millet ya da milli egemenlik kavramı bile yoktu. Tersine milli egemenlik fikrini yıkıcı buluyorlardı; çünkü bu fikir, artık vaktini doldurmuş bir geleneğe dayanan kendi iktidarlarını tehdit ediyordu. Bu yüzden İstanbul, Anadolu'daki milli harekete fanatik bir şekilde ve kurnazlıkla direndi. Ancak payitahtın 16 Mart 1920'de Müttefik Kuvvetlerince işgal edilmesi, Osmanlı devletinin olduğu gibi, padişahın tıpkı bir "çobanın sürüsünü gütmesi" gibi halkı yönetmesi hakkına sahip olduğu iddiasının da fiilen sonu oldu.⁷

Padişah'ı aktif bir şekilde destekleyen sosyal gruplar ile bu hassas durumun denetimini elde tutup tutamayacağını bekleyip görmeyi yeğ tutanların hangileri olduğunu incelemek aydınlatıcı olacaktır. Beklenebileceği gibi Sultan'ı sonuna kadar destekleyenler Saray çevresi ile Babıâli'nin, Genç Türkler döneminde İngiliz taraftarı Liberallerle aynı safta yer almış yüksek bürokratlarıydı. Egemenlik ve halkçılık gibi milliyetçi fikirlerin üstün gelmesi durumunda, Sultan her şeyini kaybedecekti. Tevfik Paşa ve Ali Kemal gibi Babıâli kodamanları ise, anayasa tarafından sınırlanmış bir monarkın egemenliği altında ken-

6 Bu demekler hakkında bkz. T.Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul, 1952, s.481 vd.

7 Bu dönemde İstanbul hükümetlerinin rolü için bkz. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1976. Padişah'ın, "sürüsünün çobanı olmak" iddiası hakkında bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam: Mustafa Kemal (1919-1922)*, c.2, İstanbul, 1966, s.226.

dilerin, yani yüksek bürokratların iktidarı elde tuttuğu ıslah edilmiş bir geleneksel düzenin sürdürülmesi için İngiliz desteğine dayanmışlardı. Böyle bir formül, ekonomik ve siyasi bakımdan İngiltere'ye bağlı olmak demektir. Tıpkı, ekonomik düzende, ülke dışına çıkarılan Hıristiyan azınlıkların yerini almaktan memnun olan burjuvazi gibi, onlar da bunu kabul etmeye hazırdılar. Bu Türk grupları, aynı dönemde Hint Milli Kongresi'ndeki, İngiliz İmparatorluğu'nun mandası altında olmayı tam bağımsızlığa yeğleyen liberal hizbe benziyorlardı. Bunlar, geçerli bir Osmanlı Türk Devleti garanti edildiği sürece İngiliz mandasını kabule hazırdılar; aralarından bazıları ise, bir Amerikan mandasının Türkiye'nin ihtiyaçlarına daha uygun olduğuna inanıyordu. Ancak İstanbul yanlısı bütün hiziplerin üzerinde birleştikleri nokta, kendi ayakları üstünde durmadan önce Türkiye'nin bir yabancı devletin himayesi döneminden geçmesi gerektiği idi.

Mustafa Kemal Paşa, Eylül 1919'daki Sivas Kongresi'nde bir milli hareketi şekillendirmeye başladığı zaman bile, kendi destekçileri arasında manda yanlısı sesler duymuştu. Bu, bir ölçüde, Avrupa'nın "hasta adam" olarak nitelediği ve her an ölümü beklenen İmparatorluğun karşılaştığı onca zorluğun yarattığı genel moral bozukluğunun bir göstergesiydi. Aynı zamanda, milli kamp içindeki burjuvazi ile toprak ağalarının, Müttefik Devletler'e ekonomik ayrıcalıklar tanınırsa onların da, karşılığında, milliyetçi bir Türkiye'nin kurulmasına göz yumacaklarına inanmalarından kaynaklanıyordu. Bu yüzden, 1921 Londra Konferansı'na katılan Kemalist Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, Avrupa devletlerine önemli ekonomik tavizler vermekten çekinmiyordu:

"Fransızlara Fransa'nın boşalttığı bölgelerin ve ayrıca Mamuretülaziz (Elazığ) Diyarbakır ve Sivas vilayetlerinin ekonomik kalkınması için yapılacak girişimlerde öncelik tanınacak ve buna ek olarak Ergani vb. yerlerde madencilik imtiyazları verilecektir..."⁸

İtalya, Trakya ve İzmir'in geri verilmesi konusundaki Türk talebini konferansta destekleyecek; buna karşılık milliyetçiler İtalya'ya Antalya,

⁸ *A Speech delivered by Mustafa Kemal Atatürk 1927*, MEB Basımevi, İstanbul, 1963, s.498. Bu, Leipzig'de 1929'da yayımlanan İngilizce çevirinin düzeltilmiş basımıdır; kuşkusuz bu basımı bulmak daha kolaydır.

Burdur, Muğla, Isparta'da ve ayrıca Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın ve Konya'nın bazı yerlerinde maden çıkarma ve işletme hakkını tanıyacaktı. Bekir Sami Bey, Türk hükümeti ya da Türk sermayesi tarafından yürütülemeyen işletmeleri İtalyan kapitalistlerine devredecek, ayrıca Ereğli Kömür Madenlerini bir Türk-İtalyan şirketine transfer edecek kadar ileri gidiyordu.⁹ Bekir Sami, imzaladığı anlaşmaların milletin yüksek çıkarlarıyla uyum içinde olduğu kanısındaydı. Millet Meclisi'nden kendisinin desteklenmesini istedi; şöyle diyordu:

"Henüz elimizde fırsat varken, basiretli bir politika, ülkeyi içine düştüğü uçurumdan kurtarabilir... eğer bu yapılmazsa, hiçbirimiz tarih ve millet önünde yüklendiğimiz sorumluluktan kurtulamayız..."

Ona göre milli mücadelenin sürdürülmesi, "ülkeyi, bizzat onun ve milletin varlığını felce uğratacak ölçüde yıkıma uğratacak" Kemal Paşa'ya, Mütteliklerin bundan daha elverişli koşullar tanımayacakları inancıyla, kendi temin ettiği koşullar üzerinden barış yapma fırsatını yitirmemeyi tavsiye ediyordu.¹⁰

Mustafa Kemal ise Bekir Sami'yi, "ne pahasına olursa olsun barış yapma taraflısı" olarak tanımlıyordu. Bekir Sami'nin, Meclisin kabul etmesini istediği koşullar, "Büyük Devletlerin 'üçlü anlaşma' adı altında yaptıkları ve Anadolu'yu nüfuz alanlarına bölen anlaşmanın koşullarının aynısıydı". Kemalistler, milli hareketin ilkelerine aykırı olan bu koşulları, kesinlikle kabul edemezlerdi. Bu görüş ayrılığı sonucunda, dışişleri bakanı istifa etmek zorunda kaldı.¹¹

Ne var ki, Bekir Sami'nin görüşlerini burjuvazi ve toprak ağaları içindeki önemli gruplar da paylaşıyordu. Bu gruplar, milli mücadeleyi, esas olarak siyasal egemenlik ve devletin denetimini ele geçirmek uğrunda verilen bir mücadele olarak görüyorlardı. Avrupa'ya ekonomik bağımlılığın sürmesinden kazanacak çok şeyleri olduğuna inandıkları için, her iki grup açısından da ekonomik egemenlik aynı derecede önemli değildi. Avrupa'nın sermaye yatırımının ülkenin altyapısını geliştireceğini, fabrikalarının ise Türk pazarı için gerekli malları üreteceğini düşünüyorlardı.

9 Aynı yerde.

10 Aynı yerde, s.500-501.

11 Aynı yerde, s.498.

Buna karşılık Türkiye, tarım ürünleri ve hammadde ihraç edecekti. Oysa Kemalistler, siyasi ve ekonomik egemenlik arasında bir ayrım yapmıyor ve biri olmadan öbürünün de olamayacağını savunuyorlardı. İktisat Vekili Mahmut Esat, Türkiye İktisat Kongresi'ndeki konuşmasında bu fikri oldukça kategorik bir şekilde dile getiriyordu:

"Milli egemenliği, iktisadi milli egemenlik olarak anlıyorum. Eğer böyle olmazsa o zaman milli egemenlik bir hayal olur."¹²

Milli hareketin ilk yıllarında Kemalist önderlik değişmeyi, hatta devrimci değişmeyi vurguluyordu. Türklerin yepyeni bir başlangıç yapma ve yoz Osmanlı geçmişlerini terk etme süreci içinde olduklarına ilişkin berrak bir kavrayış egemendi. Bu tutum, Fransız Devrimi geleneğinin Türkiye'deki radikal düşünce üzerindeki etkisiyle de uyum içindeydi. İşte bu yüzden, İstanbul'un Mart 1920'de Müttefikler tarafından işgali, yalnızca fiilen Osmanlı devletinin sonu olarak değil, yeni bir çağın başlangıcı olarak, Mustafa Kemal'in deyişiyle "birinci milli sene" olarak görülmüyordu.¹³ Bu yeni başlangıcın tümüyle yeni bir devletin ve toplumun yaratılmasına götüreceği umuluyordu. Kemalistler, bu değişimin gerçekleşmesi için "Osmanlı'dan çok farklı bir yeni Türk tipi" yaratmak zorunda olduklarını kavıyorlardı.¹⁴ Devrimci değişme yönündeki bu istek egemen olunca, eski düzenin bağımlı ekonomik siyasetinin ilk değiştirilecek şey olması doğaldı. O dönemin milliyetçi yazını okuduğunuzda bu eğilim iyice açıklık kazanır.

Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi'nde 1922 Mart'ında yaptığı konuşmada, Türk ekonomisinin Tanzimat rejiminin (1839-1876) getirdiği serbest ticaret yüzünden kendisini Avrupa rekabetinden koruyamadığını belirtti. Rekabet eşliğinin, "ekonomik kapitülasyonların zincirleri"nce daha da genişletilmiş olması işleri iyice kötüleştirmişti.¹⁵ Bu dönemden sonra yabancı sermaye İmparatorlukta olağanüstü bir yere sahip olmuş, Osmanlı

12 A. Gündüz Ökçün (derleyen), *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir*, Ankara, 1968, s.259.

13 Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi'nin yeni dönemini açış konuşmasında bu terimi en az üç kere kullanmaktadır. Bkz. Kâzım Öztürk, *Cumhurbaşkanlarının Türkiye Büyük Millet Meclisini Açış Nutukları*, İstanbul, 1969, s.105, 108 ve 113. 1792'de Fransa'da krallığın yıkılışına yapılan benzetme açıktır.

14 Bkz. Vedat Nedim Tör, *Kemalizmin Dramı*, İstanbul, 1980, s.20.

15 Kemal Paşa'nın Mecliste 1 Mart 1922'de yaptığı konuşma. K. Öztürk, *aynı eser*, s.86.

devletini ve hükümetini "yabancı sermayenin jandarması" derekesine düşürmüştü. Kemal Paşa, Türkiye'nin, bütün öteki yeni milletler gibi, böyle bir durumun sürüp gitmesine göz yumamayacağını söylüyordu.¹⁶ Artık farklı bir çağda yaşandığı doğrudur, ama, birçok bakımdan durum değişmeden kalmıştı. Mustafa Kemal, İngiltere'de milyonlarca işsiz bulunduğu ve bunların İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik siyasetini etkileyeceğine de dikkat çekiyordu. İngiltere, Avrupa'da genel olarak hüküm süren savaş sonrası ekonomik krizin yarattığı işsizlik sorununu çözmek için açık pazarlar kurmaya çalışacaktı.¹⁷ Bu yüzden, Türkiye'nin uyanık bulunması ve gümrük tarifelerini belirleme hakkı üzerinde direnmesi gerekmektedir; çünkü bu olmaksızın sanayinin kurulması fiilen mümkün değildi. Kemalistleri, kendi burjuva destekçilerinden ayırt eden şey, önemli bir unsurunu sanayinin oluşturduğu uzun vadeli bir yeni Türkiye perspektifine sahip olmalarıydı. Oysa burjuvazi, durumu, kendi dar perspektifi açısından değerlendirerek Avrupa'nın denetimindeki bir ekonomide ticari aracı rolünden elde edeceği kârla yetinmekten memnun görünüyordu.

Dolayısıyla, bağımsızlık savaşı sırasında Kemalistler, yalnızca Anadolu'nun paylaşılmasını önlemek istedikleri için değil, aynı zamanda yeni Türkiye'nin, Batı'nın ekonomik sömürgeci olarak kalmasını reddettikleri için de antiemperyalistler. Mücadelenin bu yanı, Kemalistlerin lafta yabancı sermayeye karşı çıkarken ona tavizler verdiğini öne süren bazı eleştirilenlerin Kemalizmin antiemperyalizmi konusunda kuşku yarattıkları yüzünden, bazen göz ardı edilir. Bu eleştirilenler, Kemalizmin ekonomik siyaseti konusunda önemli bir noktayı, yani onun hem kapitalist, hem de aynı zamanda antiemperyalist olduğunu unutmaktadırlar. Bu siyaset, izlenmesi kuşkusuz çok zor olmakla birlikte, çelişkili değildi ve sömürgeci kurtulma dönemindeki hemen bütün yeni millet-devletlerin resmi siyasetiydi. Yabancı sermaye, beraberinde siyasi ya da ekonomik bağlar getirmediği sürece, memnunlukla karşılanıyordu. Savaşın yakıp yıktığı ve sermayeden yoksun bulunan Türkiye'nin, modern bir ekonominin altyapısını inşa edebilmek için yabancı yatırımlara muhtaç olduğu düşünülüyordu. Mustafa Kemal bu görüşü 1922 Mart'ında Mecliste şöyle dile getiriyordu:

16 Kemal Paşa'nın Türkiye İktisat Kongresi'ni açış konuşması, 17 Şubat 1923. Ökçün, *aynı eser*, s.248 ve 253.

17 Öztürk, *aynı eser*, s.103.

"Eğer kısa bir sürede milletimizi mutluluğa ve refaha kavuşturmak istiyorsak yabancı sermayeyi mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde çekmek ve ülkemizin refah ve zenginliği, milletimizin mutluluk ve refahı için gerekli olan her türlü yabancı beceriden azami ölçüde yararlanmak zorundayız; bugünkü mali durumumuz kamu işletmeleri inşa etmek, kurmak ve işletmek için yeterli değildir."¹⁸

Ama bunun ardından mebuslara hemen, "herşeyden önce hayat ve hürriyetimizi teminat altına almak demek olan milli hedefimize ulaşmaktan başka bir şey düşünemeyiz; ...bugünkü mücadelemizin hedefi tam bağımsızlıktır. Tam bağımsızlık ise ancak mali bağımsızlıkla mümkündür"¹⁹ uyarısında bulunuyordu.

Kemalist ekonomik siyasetin hedeflerini, belki de en iyi, 1923 Şubat'ında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nin tutanakları ortaya koymaktadır. Artık bağımsızlık savaşı sona ermişti ve Lozan'da barış görüşmeleri yapılmaktaydı. 1919 Milli Misak'ıyla saptanan milli sınırlar, savaş meydanında fiilen gerçekleştirilmişti; ama ekonomik egemenlik uğrundaki mücadele, görüşme masasında hâlâ sürüyordu. İktisat Kongresi'nin amaçlarından biri, siyasal önderlik ile çeşitli ekonomik gruplar, özellikle de İmparatorlukta yabancı sızmasının aracı olmuş ve milli duyguları hâlâ şüpheli olan ticaret kesimi arasında amaç birliği bulunduğunu dünyaya göstermekti. Kongrede, "Milli Türk Ticaret Birliği"nce temsil edilen bu grup, kuvvetli bir milliyetçi tutum aldı. İthal mallarına gümrük resmi konması hakkını savundular, Türkiye'deki yabancı sermayeye tavizler ya da tekel hakları tanınmasına karşı çıktılar, ülkenin karasularında serbest taşımacılık hakkı talep ettiler ve mümkün olduğu kadar kısa zamanda para basma yetkisine sahip bir milli bankanın kurulmasını istediler. Yabancı sermaye, ancak milli ekonomiye yararlı olması koşuluyla kabul edilebilirdi.²⁰ Kongrede ortaya atılan önlemlerin hemen

18 Aynı yerde, s.88.

19 Aynı yerde, s.89.

20 Ökçün, aynı eser, s.406 vd.; Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Ankara, 1969, s.229-233. 1926 yılına gelindiğinde Kemal Paşa, Mecliste, kabotajın Türk bayrağı altında yapılacağını gururla açıklıyordu. Bkz. 1 Kasım 1926 tarihli konuşması: Öztürk, aynı eser, s.190.

hepsi tek bir temel hedefe yöneliyordu: Bir milli ekonominin kuruluşunu ilerletmek ve doğmakta olan cumhuriyet devletinin sosyoekonomik temelini kısa sürede oluşturacak ekonomik güçleri geliştirmek.

1923'te kurulan yeni devlet ile başlıca ekonomik sınıflar, yani cı-lız burjuvazi ve toprak ağaları arasında amaç birliği vardı. Ancak bu durum, Kemalist devletin esas olarak özerk olduğu ve bu sınıfların hizmetinde bulunmadığı gerçeğini ortadan kaldırmaz. Bu durum, esas olarak prekapitalist bir dönemi yaşayan ve burjuvazi, kapitalist çift-çiler ve işçiler gibi modern sınıfların en ilkel biçimleriyle var olup henüz gelişme süreci içinde buldukları bir toplum için hiç de şa-sırtıcı değildir. Söz konusu sınıflar devleti yönlendirmek şöyle dur-sun, gelişmek için ona muhtaç durumdaydılar.

Yani devlet, Kemalist hareketin çekirdeğini oluşturan asker ve si-vil aydınların egemenliği altındaydı. Türk aydınının oynadığı role çok yakın olduğu için, Arthur Koestler'in aydınlar ve tarihi rolleri konusun-daki tanımlamasını buraya alalım:

"Modern anlamda aydınlar, böylece ilkönce bir milletin, top-lumsal durumu yönünden bağımsız düşünceye, yani (kendisinin dışında tutulduğu) var olan değerler hiyerarşisini alaşağı eden ve aynı zamanda da onun yerine kendi yeni değerlerini koymaya çalışan bir grup davranışına 'meyleden' değil, ona doğru *itilen* bölümü olarak ortaya çıkarlar. Aydınların bu yapıcı eğilimi, onların ikinci temel özelliğidir. Gerçek putkırıcıların her zaman peygamberimsi bir yanları olmuştur, bütün yenilikçilerin de utangaçça gizlenen bir öğretmenlik damarı vardır."²¹

1923 yılına gelindiğinde Kemalist aydınlar fiilen iktidardaydılar. "Var olan değerler hiyerarşisini" değiştirmeye ve ülkeyi, değil yalnızca toprak ağalarının ve aşiret şeflerinin, burjuvazinin ufkunun bile ötesine götürmeye kararlıydılar. Bu eski sınıflar, geleneksel dini ide-olojisi ile meşruti bir monarşiyi yeğ tutarlardı; oysa Kemalistler, milli hareketin en önde gelen bazı liderlerinin bile muhalefetine karşın hızla laikleştirilen bir cumhuriyet kurdular. Bu, milliyeti ve milli ege-menliği, aynı zamanda da Batı uygarlığına ulaşmayı vurgulayan bir

21 Arthur Koestler, *The Yogi and the Commissar*, Danube (ed.), New York, 1967, s.73.

mücadelenin mantıki sonucuydu. Ne var ki, eski sınıflar bu yeni düzeni kolay hazmedemediler. Gene de reformlar, bildik Kemalist jargonu kullanacak olursak, "burjuvaziye rağmen burjuvazi için" gerçekleştirildi. 1920'lerin ortasındaki ve 1930'lardaki reformlar ise, gelecekteki prekapitalist düzenin yeni kurulan modern yapı için oluşturduğu birçok kurumsal ve hukuki engelini ortadan kaldırıp, buna karşılık var olan mülkiyet ilişkilerine dokunmadığı için, bu sınıflar tarafından daha fazla kabul gördü.²²

Sonraki çeyrek yüzyılda da ekonomik siyaset, devletin gölgesi altında gelişmeye devam etti. Hem özel sektörün zayıflığının, hem de kamu yararının bilincinde olan Kemal Paşa, daha 1922 Mart'ında Meclise "siyaseti iktisadiyemizin mühim gayelerinden biri de, menafii umumiyeyi (genel çıkarları) doğrudan doğruya alakadar edecek iktisadi müessese ve teşebbüsleri mali ve fenni kudretimizin müsaadesi nispetinde devletleştirmektir" diyordu.²³ Bu hedef, Kemalizmin ekonomik felsefesinin temeli olarak kaldı ve 1930'ların devletçi siyasetinin de temel dayanaklarından birini oluşturdu.

Yeni rejim ile temel kentli sınıf olan burjuvazi arasındaki ilişkiyi vurgulamamızın nedeni, Kemalistlerin kalkınma için kent ekonomisini itici güç, kırsal sektörü ise ona gerekli yakıtı sağlayan kesim olarak görmeleriydi. Ancak köylük bölgelere karşı ilgisiz olmadıkları gibi, milletin geleceği açısından taşıdığı önemin de farkındaydılar. Kemal Paşa, Mecliste "Efendiler, milletimiz çiftçidir" diyordu. Köylü, "Türkiye'nin sahibi hakikisi ve efendisi, hakiki müstahsil" idi:

"...siyaseti iktisadiyemizin ruhu, köylünün emeğinin ürünlerinin ve semeresinin kendi menfaati lehine azami ölçüye çıkarılmasıdır."²⁴

Bu açıklamaların yalnızca süslü sözler olarak değerlendirilmemesi gerekir. Türk aydını, köylünün ekonomiye –ve saf doldurmak için orduya– katkısını çok iyi bildiği gibi, onun içinde bulunduğu acıklı duruma karşı da kayıtsız değildi. Aydınlar, Rus Narodnikleri örneğini izleyerek köylüyü idealize etme eğilimindeydiler. Bu tür duygular

22 Reformların bir özeti için bkz. Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, 2. basım, Londra, 1968, s.261-274 ve *passim*.

23 Öztürk, *aynı eser*, s.86-87.

24 Her iki pasaj da, 1 Mart 1927 söyleviden alınmadır. Öztürk, *aynı eser*, s.84-85.

içindeki Genç Türkler, köylük bölgelerdeki statükoyu yıkıp köylüyü, derebeylerin, aşiret ağalarının ve eşrafın pençesinden kurtarmak istemişlerdi. Ne var ki, iyi niyetlerine karşın zavallı köylülerin durumunu düzeltecek herhangi bir şey yapamamışlardı; tersine köylünün durumu, 1918'de sona eren fırtınalı on yılda daha da kötüleşmişti.²⁵ Cumhuriyet döneminde köylülüğün durumu biraz düzeldi –aşar yükü kaldırıldı– ancak, köylük bölgelerde herhangi bir yapısal değişiklik gerçekleşmedi. Daha açık bir ifadeyle, toprak reformu yapılmadı. Bunun nedeninin araştırılması gerekir.²⁶

Birinci olarak, Türkiye Cumhuriyeti, bağımsızlığını yeni kazanmış birçok Üçüncü Dünya ülkesinin kalabalık bir nüfus ve toprağın kıt oluşu yüzünden karşı karşıya bulunduğu türden bir toprak sorunuyla yüz yüze değildi. Türkiye'de toprağın değeri, 20. yüzyılın başından beri artan talep dolayısıyla yükselmekteydi. Bu talep artışı bazı bölgesel gerginliklere neden olsa da, genelde talebi karşılayacak miktarda toprak vardı. Dolayısıyla, Anadolu'nun bazı bölgelerindeki geniş mülkler dışında Türkiye, bir küçük toprak sahipleri ülkesi olarak kaldı.

Tarımsal Türkiye'nin gerçek sorunu toprak kıtlığı değil, sürekli savaşlar ve azalan nüfus nedeniyle daha da şiddetlenen emek kıtlığıydı. Birinci Dünya Savaşı sırasında bu durum öylesine ciddi boyutlara ulaşmıştı ki; hükümet, ucuz emek sağlamak ve hayati tarım üretimini sürdürebilmek için angaryaya başvurmak zorunda kalmıştı. 1923 yılına gelindiğinde yeni devletin sınırları içindeki nüfus –ve onunla birlikte ülkenin üretim kapasitesi– yüzde 20 oranında azalmıştı.²⁷ Bu noktada, toprağın yeniden dağıtımı, toprak ağalarının hizmetindeki tarımsal emek gücünü büyük ölçüde daraltabilirdi, toprak rantı düşerken, daha yüksek ücretler ödemek zorunda kalabilirlerdi. Her iki nedenle toprak ağaları, köylük bölgelerde toprak reformu ya da başka

25 Bkz. F. Ahmad, "The Agrarian Policy of the Young Turks 1908-1918", *Proceedings of the Second International Congress on the Social and Economic History of Turkey, Strasbourg University, 15 July 1980* (eds. Irene Welikoff and Jean-Levis Bacquet-Grammont) içinde (Elinizdeki kitapta, "Genç Türkler'in Tarım Politikası 1908-1918" başlığıyla 61-83. sayfalar arasında).

26 Bkz. Avcıoğlu, *aynı eser*, s.233.

27 Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, İstanbul, 1970, s.63.

bir yapısal değişikliğe karşı direndiler. Oysa kıt ve pahalı emek, toprak ağalarını, makine kullanımını içeren modern tarım yöntemlerini benimsemeye itebilir ve böylece Türk tarımı emek-yoğun olmak yerine, sermaye-yoğun bir nitelik kazanabilirdi. Genç Türkler'in ve onlardan sonra da Kemalistlerin, nüfus azlığı sorununu çözmek konusundaki perspektifleri buydu. Kemal Paşa, "memleketimizin genişliğine nispetle nüfusumuz az olduğundan ziraat hususunda makine ve fenni aletler kullanmaya diğer memleketlerden daha ziyade bir mecburiyet vardır" diyordu.²⁸ Hükümet, bazı örnek çiftliklerde bilimsel tarımın üstünlüğünü göstermek yoluyla çiftçileri bu konuda ikna edebilmeyi umuyordu. Ne var ki, bu yöntem sonuç vermedi ve makineleşmiş tarım ancak, Marshall Planı döneminde çiftlik makinelerinin ithal edilmesinden sonra yaygınlaştı.

Türkiye'deki tarım sorununu, ekonomik olmaktan çok, temel olarak siyasi bir niteliğe sahipti. Çözümü de, milli hareketi destekleyen köylüler mi, yoksa toprak ağaları mı olduğuna bağlı olabilirdi. Sonuçta ortaya çıkan tabloda, köylüler genellikle kayıtsız kalırken, toprak ağalarının ılımlı bir destek sağladığı görüldü. Bu durum nasıl açıklanabilir?

Köylüler, kırsal kesimdeki eşrafın baskı ve sömürüsü altında olsalar bile, bu baskının sorumlusu olarak devleti görüyorlardı. Ve gene kurtuluşu devletten bekliyorlardı. 1908 Devrimi'nin köylük bölgelerde değişikliğe yol açacağını ummuşlar, ama acı bir hayal kırıklığına uğramışlardı. Kemalistlere, Anadolu köylüsünün işte bu acı hayal kırıklığı miras kalmıştı. Gazeteci Ahmet Şerif'in 1909 yılındaki Anadolu gezisinin notları, köylülüğün umut ve beklentilerini, aynı zamanda da düş kırıklığı ve öfkesini yansıtmaktadır. Özellikle, yaşlı bir köylünün yakınmalarını içeren bir tanesi, daha 1909'da ciddi olan, ama on yıl sonra, tam da Kemalistlerin ölüm kalım mücadelesine hazırlandıkları sırada, daha da kötüleşecek olan bir durumu gözler önüne sermektedir:

"Hürriyet şimdiye kadar işittiğimiz bir lâf değildi. Fakat bize söylenen sözlerden, bazı işlerden anlıyoruz ki, bu iyi bir şeydir... artık herşeyin düzeleceğini, vergilerin doğruluk ve kolaylıkla (yani zorlama olmaksızın) toplanacağını; köydeki kanlı, katil, hırsızların ter-

biye edileceğini; askere giden çocuklarımızın senelerce aç, çıplak bekletilmeyerek vaktinde tezkerelerinin verileceğini; memurların kefiyelerince iş göremeyeceklerini ve herşeyin değişeceğini zannemiştik. Fakat hâlâ bir şey olmadı. Evvelce bazı işler daha düzgün gitmekte iken bugün bütün bütün karıştı. Devlet dairesine gitsek amir, memur belli değil... Hükümet hâlâ bizim dertlerimize bakmıyor... Bir tarlanın üç-beş kişi elinde tapu senetleri vardır, sürdüğümüz tarlaların bizim olduğundan şüpheliyiz. Bu yüzden her gün kavgalar oluyor, bazen ölüm olayları meydana geliyor. Devlet dairesine, mahkemeye gidiyoruz, dert anlatamıyoruz. Onlar yalnız, zamanı gelince vergi toplamayı düşünüyor... Bütün sene çalışır, her sene vergilerimizi veririz; zaten vermezsek de kazanımızı, yorğanımızı bile satarak zorla alırlar. Böyle iken yine borçtan kurtulamayız. Birkaç senedir, köyde ekecek tohumluk bulamayanlar çoktur. Başka hiçbir taraftan yardım olmadığından ister istemez ağalardan bir kile tohumluğu, 100-120 kuruşa, yahut üç kileye karşılık alır ekeriz. Artık o ağalar, başımıza bela kesilir, köylüyü, hep edepsizlerden olan adamlarına dövdürür, hapse attırır, bazen devlet aracılığıyla korkutur da veremeyenlerden alacağını öyle alır. Gerçi bu sene Ziraat Bankası veriyor ama, bize bir faydası olmuyor. Bu para köyümüze girmeden bitiyor."²⁹

Bu uzun şikâyetler listesi, köylülüğün, köy eşrafından daha çok devlete yabancılaşmış bulunduğunu düşündürmektedir. Dünya Savaşı sırasında bu yabancılaşma daha da derinleşti. Köylüler, Milli Mücadeleyi savaşın bir devamı gibi gördüler ve birinden kaçtukları için, öbüründen de kaçtılar. Milliyetçiler, orduya asker kaydetmekte çok güçlük çektiler. Köylüler, en fazla milliyetçi saflarda dövüşmemeleri gerektiğini söyleyen Pağışah hükümetinin propagandasına açıktılar. O yılların karışıklığı içinde

²⁹ Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanın*, İstanbul, 1977, s.46-47. Orijinal basımı 1910'da yapılmıştır. Daha önce, s.25'te Ahmet Şerif şöyle diyordu:

"Köylünün anlayamadığı en önemli nokta, bir seneden beri çok söz işittiği halde, bunlardan, yapılmaları, yerine getirilmeleri kolay olanların bile henüz uygulandığını görememesidir. O, bu zaman zarfında hiç olmazsa rüşvetçi, ahlaksız memurların değiştirildiğini, köye gelen ve kendilerine bedava yemek, hayvanlarına da yem verdiği jandarmalar karşısında korkudan titremesine artık gerek kalmadığını anlamak ve bu gibi, bize önemsiz geldiği halde onun için pek önemli olan şeylerin değiştiğini görmek istiyor."

toprağı ele geçirmeye yönelik bir köylü hareketi yoktu; bir kısmı zaten devlete isyan halindeki eşkıyaların önderliğinde yerel gerilla güçlerine katılmış olmakla birlikte, köylülerin çoğunluğu pasif durumdaydı. Anadolu köylüsünün hangi dava etrafında seferber edilebileceğini görmek oldukça zordur ve dolayısıyla köylülüğü seferber etmedikleri için Kemalistleri sorumlu tutmak kötü tarihçilik olur.³⁰ Anadolu'daki durumu Hindistan'la karşılaştıralım. Hindistan'da köylülük, İngiliz egemenliğine karşı öylesine öfke doluydu ki; neredeyse kendiliğinden harekete geçiyor, birileri onu seferber etsin diye haykırıyordu. Hint Milli Kongresi, köylüleri bastırmak ve eylemlerini, Mahatma Gandhi ve Gandhizm aracılığıyla devrimci olmayan bir mecraya yöneltmek zorunda kalmıştı. Kemalistler içinse böyle bir sorun söz konusu değildi.

Eğer milli davaya yöneltilebilecek bir köylü hareketi var olsaydı, Kemalistlerin toprak ağaları yerine ona yönelecekleri düşünülebilir. Türk halkının varlığının söz konusu olduğu can alıcı bir dönemde Kemal Paşa, hangi sınıf olursa olsun kendisine destek olacak olanı arıyordu. Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Aralov'la yaptığı kısa konuşma bunu yansıtmaktadır:

"Sizin Rusya'da mücadeleciler, emektar bir işçi sınıfı var. Ona dayanmak mümkündür ve dayanmalıdır. Bizde işçi sınıfı yoktur, köylüye göre ağırlığı çok azdır."³¹

Ayrıca, işçi sınıfına göre ağırlıkta olan o köylülük de, etnik ve dini bağlılıklar yüzünden bölünmüş ve varlığını sürdürmek açısından da tümüyle yerel güçlere bağlı durumdaydı. Bu nedenle Kemalistlerin, köylülere, onların geleneksel önderleri olan yerel eşraf ve din adamları yani ulema aracılığıyla ulaşmaya çalışmaktan başka çareleri yoktu. Bu kişiler, çoğunlukla aynı zamanda toprak sahibi idiler ve mülklerini olabildiğince genişletmek yönünde güçlü bir etkide bu-

30 Toprak ağalarını uzaklaştırmak korkusuyla köylülüğü seferber etmekten çekindikleri eleştirisi, Kemalist rejime yöneltilen en yaygın eleştiridir. Bu doğru olsa bile, eleştiriyi yöneltenler, toprak reformu talebiyle harekete geçirilecek bir köylülük olduğunu hiçbir zaman kanıtlamazlar. Tarihin bir cilvesi olarak köylülük, daha sonra toprak reformundan yana olan partiyi desteklemek yerine, buna karşı çıkan, ama köylüyü devletin despotluğundan kurtarmayı vaat eden Demokrat Parti'ye oy verdi.

31 S.I. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, İstanbul, 1967, s.92.

lunuyorlardı. Kemalistler, doğal bir süreçmiş gibi, tıpkı köylülerin toprak talebi olsaydı ona da karşılık verecekleri gibi, bu etkiye boyun eğdiler. Kemalistler ile eşraf arasındaki işbirliğinin bedeli, köylük bölgelerdeki statükonun devamı, hatta güçlendirilmesi konusunda varılan örtük anlaşmaydı. Bu, içinde toprak ağalarının etkisinin güçlü olduğu Halk Fırkası'nın kurulması, Mecliste toprak ağalarının ağırlıklarını duyurmalarına olanak sağlayan bir Seçim Kanunu çıkarılması ve yeni Anayasa'ya, toprak reformunu fiilen engelleyen 74. maddenin eklenmesiyle hayata geçirildi. Genel eğitim düzeyinin yükselmesinin zamanla kırsal Anadolu'daki durumu da değiştireceğini uman hükümet, bundan sonra, köylülerin durumunu eğitim yoluyla düzeltmeye yöneldi.³²

Kemalist ekonomi siyasetinin kökenlerini, yeni rejimin devraldığı toplumsal yapıda ve onun bu toplumsal gerçekliği tanımlama biçiminde bulabiliriz. Yeni devlet, "bir halk devleti, halkın devleti" olarak tanımlanmakta, onun önceli olan Osmanlı devleti (Müessesatı Maziye) ise, "bir şahıs devleti, eşhasın devleti" olarak niteleniyordu.³³ Milli Mücadele sırasında "halk" terimi, Kemalistler için, emperyalist devletlere ve eski düzene karşı milli davayı destekleyen herkesi ifade etmeye başladı. 1789 Devrimi'nden önce Fransa'daki Üçüncü Sınıf gibi, içinde çeşitli sosyoekonomik grupları barındıran ve yalnızca eski düzenin mensuplarını dışlayan bir terim olarak halk, milletin büyük çoğunluğunu içeriyordu. Bu kolektifin başlıca görevi, eski düzeni ve onun müttefiklerini yenilgiye uğratarak kendisine özgü yeni bir düzen kurmaktı. Bu görev ise, her şeyden önce bu varlığın, yani halkın bütün unsurlarının dayanışmasını ve ortak eylemini gerektiriyordu. Böylece sınıf çatışması, örtük olarak dışlanmış oluyordu.³⁴

Kemalistlerin yüz yüze kaldığı sorunların ve bunlara önerdikleri devrimci çözümlerin kaynağı, sınıf mücadelesi olmaktan çok, emperyalizme ve Osmanlı-Müslüman yapının kozmopolit kurumlarına karşı yürütülen bir milli mücadeleydi. Milli mücadele ise, halkı bölen çatışmaları ve ayrıcalıkları değil, bir millet olarak halkın birliğini vurgulamayı ge-

32 Bkz. Avcioğlu, *aynı eser*, s.235.

33 Kemal Paşa'nın 13 Ağustos 1923 tarihli Meclis söylevi: Öztürk, *aynı eser*, s.166.

34 Kemal Paşa'nın İktisat Kongresi'ndeki söylevi: Ökçün, *aynı eser*, s.255-256. Bu konuşma, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c.ii, Ankara, 1959, s.112'de de vardır.

rektiriyordu. Bu olgu, Kemalistlerin, ezenlere karşı ezilenlerin adına hareket etmek yerine, eski rejimin bütün sınıfları felce uğrutup donduran evrenselci ideolojisine saldırılarını da açıklar. Her ikisini birden yapmaya kalkmaları ise, felaket getirebilirdi; Mustafa Kemal, siyasi bakımdan, bu tuzağa düşmeyecek kadar zekiydi.

Kemalistlerin o gelişme aşamasında Türkiye'de sınıf mücadelesi olasılığını reddetmelerinin nedeni, tam da ülkede böyle bir mücadeleyi yürütebilecek gelişmiş sınıfların bulunmayışıydı. Konuyu Kemal Paşa'yla tartışan Büyükelçi Aralov'a şu yanıt veriliyordu:

"Türkiye'de sınıflar yoktur... Türkiye'de işçi sınıfı yok, çünkü gelişmiş bir sanayi yok. Bizim burjuvazimizi ise henüz burjuva sınıfı haline getirmek gerekiyor. Ticaretimiz çok cılız, çünkü sermayemiz yok."

Hükümet milli ticaretin geliştirilmesine öncelik tanıyacak, "fabrikalar açacak, yeraltı zenginliklerini meydana çıkaracak, Anadolu tacirine yardım edecek ve zenginleşmesini sağlayacaktı. Bunlar, devletin önünde duran işler"di.³⁵ Dolayısıyla Kemalist ekonomi siyasetinin hedefi, öncelikle, modern bir kapitalist topluma özgü sınıf yapısına sahip bir millet yaratmaktı. Bu hedefe ulaşıldığı ve ardından sınıf çatışması geldiği zaman ise, devlet müdahale edip hakem rolü oynayacaktı.

Kemalistler, Türkiye'de gelişmiş sınıfların varlığını görmüyorlardı; ama, çıkar gruplarının siyasi partiler kurup milletin çıkarlarına aykırı faaliyetlere girişebileceklerinin farkındaydılar. Ülke Genç Türkler'in döneminde siyasi partilerin faaliyetlerinin neden olduğu sürekli istikrarsızlıktan çok çekmişti. Yeni rejim bu tür faaliyetlere izin vermeyi reddediyor ve yeni Türkiye'ye "yalnızca bir kesimi değil, bütün milleti içinde barındıran" bir tek partinin, Halk Fırkası'nın hizmet edeceğini açıklıyordu.³⁶ Bu, Kemalist rejimin, kendisinin halkın tarafsız önderi olduğu ve halk için en iyi olanı kendisinin bildiği inancına dayalı paternalizminin olduğu kadar, sınıflar karşısındaki özerklik duygusunun da bir başka göstergesiydi.

35 Aralov, *aynı eser*, s.234-235.

36 Kemal Paşa'nın, Paşa Camii minberinden yaptığı Balıkesir Konuşması, 7 Şubat 1923, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c.ii, s.97. Bu hava egemen olduğu süreç çokpartili siyaset yolundaki iki kısa denemenin başarısız olması kaçınılmazdı. Bkz. Walter Weiker, *Political Tutelage and Democracy in Turkey*. Leiden, 1973.

1920'ler boyunca Türkiye, Lozan Anlaşması'nın getirdiği geçici kısıtlamalarla sınırlı olsa da, serbest girişime dayalı ekonomik modeli uygulamayı denedi. Bu yıllarda hükümet, ülkenin ekonomik bakımdan yeniden inşasında önemli bir rol oynadı ve Kemalist seçkinler, bugüne dek kendi türündeki en büyük ticari girişim özelliğini koruyan İş Bankası gibi belli başlı ekonomik kurumların kuruluşuna katıldılar. Hükümetin amacı, o olmazsa iç pazarın gelişmesinin mümkün olmadığı altyapıyı yaratmaktı.

Ekonomik liberalizmle yapılan bu deney, Büyük Buhran, Türkiye üzerinde acil bir etki yapmasaydı belki daha uzun sürebilirdi; ancak kapitalist dünyada 1929 Büyük Buhranı'nın yol açtığı ekonomik kriz, devlet müdahalesine keskin bir ivme kazandırdı. Buhranın ekonomi üzerindeki etkisi, hükümeti karşıönlemler almaya zorlayacak kadar ağırdı. Böylece buhran, Batı kapitalizmiyle özdeşleştirilen serbest teşebbüs sisteminin başarısızlığı olarak değerlendirilmeye başlandı. Devlet denetimi sistemiyle Sovyetler Birliği, buhrandan etkilenmemiş gibi gözüküyordu. Dolayısıyla bu model, Kemalistler tarafından, Türk ekonomisinin bazı alanlarında yararlanılabilecek bir örnek olarak değerlendirildi.

Ekonomik faaliyete devlet müdahalesi, Türkler için hiçbir şekilde yeni bir deneyim değildi. Birinci Dünya Savaşı sırasında, "Devlet iktisadiyatı" adı altında denenmişti; 1930'larda bu terime çekidüzen verilmiş ve "devletçilik" adını almıştı. Ancak temel özellikler fiilen aynı kaldı: Yol göstererek ve zayıflığı nedeniyle kendisinin alamayacağı ekonomik önlemleri gerçekleştirerek, özel sektörün büyümesine ve olgunlaşmasına yardım etmek.³⁷ Ne var ki, bu sefer, söz konusu siyaset çabucak kurumlaştırıldı; bu da Türk iş çevrelerini korkuttu. Devletçilik, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1931 yılında kabul ettiği "altı temel ve değişmez ilke"den biri oldu ve 1937'de Anayasa'ya da girdi. Bu altı ilke, Kemalizmin ideolojisini ve dolayısıyla onun ekonomik siyasetini tanımladığı için üzerinde biraz durmakta yarar vardır. 1935 Kongresi tutanakları şöyle demektedir:

37 Devletçiliğin önceki tanımı Tekin Alp'indir. "Harbden Sulha İntikal İktisadiyatı-Devlet İktisadiyatı", *İktisadiyat Mecmuası*, c.2, sayı 62 ve 64, 16 Ağustos ve 14 Eylül 1917, s.1-3. Devletçiliğin sonraki bir tartışması için bkz. Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik (1923-1950)*, Ankara, 1962.

"Temel ilkelerimizden biri, Türkiye Cumhuriyeti halkını çeşitli sınıflardan oluşan bir topluluk olarak değil, Türk halkının bireysel ve toplumsal hayatı için gerekli olan işbölümü uyarınca çeşitli mesleklere ayrılmış bir topluluk olarak kabul etmektir.

"Çiftçiler, zenaatkarlar, emekçiler ve işçiler, serbest meslek sahipleri, sanayiciler, tüccarlar ve memurlar Türk toplumunu oluşturan esas çalışma gruplarıdır. Bu gruplardan her birinin yaptığı iş, diğerlerinin ve toplumun hayatı ve saadeti için vazgeçilmezdir.

"Bu ilke doğrultusunda Fırkamızın hedefleri, sınıf çatışması yerine toplumsal düzeni ve dayanışmayı gerçekleştirmek, menfaatler arasında uyum sağlamaktır. Kazançlar, yetenek ve yapılan işin miktarıyla orantılı olmalıdır.

"Özel teşebbüs ve faaliyeti temel bir fikir olarak kabul etmekle birlikte, esas ilkelerimizden biri, milleti ve ülkeyi en kısa zamanda refaha kavuşturmak amacıyla Devletin, özellikle ekonomi alanında, milletin genel ve hayati çıkarlarının sözkonusu olduğu konularla ilgilenmesini sağlamaktır.

"Devletin ekonomik işlerdeki rolü, özel teşebbüsleri teşvik etmenin yanısıra bunları bizzat gerçekleştirmek ve aynı zamanda yapılan çalışmaları düzenlemek ve denetlemek şeklinde olacaktır.

"Devletin ekonomik işleri üstlenme kararlılığı, milletin en büyük umumi menfaatine dayanmaktadır. Eğer zorunluluk yüzünden Devletin aktif olarak işletme kararı verdiği bir teşebbüs özel müteşebbislerin elinde bulunursa, bu teşebbüse elkonması, her seferinde, çıkarılacak bir yasa uyarınca yapılacak ve burada özel teşebbüsün uğradığı kaybı devletin ne şekilde tanzim edeceği belirtilecektir. Uğranılan kayıp tespit edilirken, gelecekteki muhtemel kazançlar dikkate alınmayacaktır."³⁸

Bu belgede açıkça görülen korporatist (meslekçi) söyleme ve 1930'ların faşist havasından etkilenmelere karşın, Kemalistler, faşizmle herhangi

38 Bu pasaj, CHP programının resmi çevirisinden alınmıştır; aktaran Donald Webster, *The Turkey of Atatürk*, Philadelphia, 1939, s.308-309.

bir ilişkiyi reddediyorlardı. Roma ve Berlin'deki rejimlerin tersine Ankara, liberal ilkeleri ve 19. yüzyılın ilerleme fikrini benimsiyor; hukukun üstünlüğünü ve anayasal devletin önemini kabul ediyordu. Faşizmin tersine, uygarlığın evrenselliği inkâr edilmiyor; rasyonalizm, bireycilik ve insanlar ile etnik grupların temel eşitliği reddedilmiyordu. Kemalist rejim, yakın gelecekte kendi yerini alacak bir liberal siyasi ve ekonomik sistemin zeminini hazırlayan bir geçiş rejimi olma karakterini koruyordu.

1930'ların başında devlet ve partideki bürokratik unsurların egemen olmaları ve liberal kapitalizm yerine devletçiliğe yönelmeleri tehlikesi belirmişti. Tutanaklarını yukarıda aktardığımız 1935 Kongresi bu tehlikeyi yansıtmaktadır. Bu bürokratik tehdit en fazla, İsmet İnönü'nün himayesi altındaki *Kadro* dergisinin etkisi altında kendini gösterdi. Ancak güçlü ve kararlı muhalefet, 1934'te derginin kapanmasını sağladı. Bu arada İş Bankası grubu lideri Celal Bayar, rejimin aşırı devletçiliğe karşı çıkmasının bir göstergesi olarak İktisat Vekilliğine getirilmişti. Bayar Başvekil olarak atandığı 1937 yılına kadar bu görevde kaldı. Kendisi sonuna kadar liberalizme bağlı bir kişi olmakla birlikte, Türk burjuvazisinin zayıflığının ve devletin ekonomik alanda başı çekmesi gereğinin de farkındaydı. Bayar, aşırıların etkisi altında devletçiliğin, yeni doğan özel sektörün yıkılmasına yol açacak boyutlara varmasından çekiniyordu. Bu tehlikeye dikkat çekerek özel teşebbüse milli ekonomiden daha fazla pay ayrılmasını istiyordu. Görüldüğü gibi, herhangi bir anlaşmazlık varsa, o da devletin, müdahalesinin sınırlarını Türk iş çevrelerini hoşnut edecek şekilde çizmemiş olmasından kaynaklanmaktaydı.³⁹

Oysa işadamlarının telaşa düşmesi yersizdi; Başvekil İnönü, onlara, devlet müdahalesinin yalnızca, burjuvazinin kendi başına yapmayı beceremeyeceği geçerli bir sanayi temeli yaratmak amacına yöneldiği konusunda güvence veriyordu.⁴⁰ Bu dönemde atılan adımların çoğu –örneğin ilk Beş Yıllık Plan (1934-1938), 1933'te Sümerbank'ın ve 1935'te Etibank'ın kurulması– bu amaca hizmet etmekte ve doğrudan özel sektöre yarar sağlamaktaydı.⁴¹ Devlet özerk rolünü hâlâ

39 Korel Göymen'in Celal Bayar'la görüşmesi, 2 Mart 1970, "Stages of Etatist Development in Turkey", (*Gelişme Dergisi/Studies in Development*, No. 10, Winter, 1976) makalesi içinde, s.91.

40 Başvekil İsmet, "Fırkamızın Devletçilik Vasfı", *Kadro*, sayı 22, Ekim 1933, s.4-6.

41 Göymen, *aynı eser*, s.97 vd. ve 27. Hershlag, *Turkey, The Challenge of Growth*, Leiden, 1968, s.61 vd.

burjuvazinin korkularına ve eleştirilerine karşın onun yararına oynamayı sürdürüyordu. Bu ihtilafly yıllarda parti ile devletin kaynaştığı bir tekparti devleti yönündeki eğilime dikkat çekmek gerekir. Faşist devletlerden esinlenen bu eğilimin CHF içindeki taraftarı, başını Parti Genel Sekreteri Recep Peker'in çektiği bir hizipti. Bu hizip, liberalizme ateş püskürüyor ve onun yakında çöküşe uğrayarak yerini devletçiliğın egemenliğine bırakacağını ilan ediyordu. Sesleri yüksek ve ürkütücü çıkmakla birlikte, bunların parti içindeki taraftarları fazla değildi. Birçok önde gelen Cumhuriyet Halk Partiliyi olduğu kadar, iş çevrelerini de kendilerinden uzaklaştırdılar. Sonuç olarak, Cumhurbaşkanı Atatürk duruma müdahale etti ve Peker 1936'da, partinin denetimini ele geçirmek istediği ve ekonomiyi de kapsamak üzere her konuda aşırı fikirlere sahip olduğu gerekçesiyle istifaya zorlandı.⁴² Sonraki yıl ekonomi liberalleştirildi ve bu eğilim savaş zamanı tarafsızlık konumunun getirdiği baskılara kadar varlığını korudu.

Kemalist ekonomik politikanın başarısı ancak, 1945'ten ve liberal demokrasilerin zaferinden sonra görüldü. Türkiye'de bu başarı, çokpartili siyasetin ve devlet sektörünün özel sektöre bağımlı kılındığı bir karma ekonominin kurulmasıyla belirlendi. Kemal Atatürk'e göre, bir burjuva sınıfı düzeyine çıkması için desteklenmesi gereken cılız burjuvazi, artık, yönetici partiye meydan okuyacak ve ilk dürüst genel seçimlerde onu yenilgiye uğratacak kadar güçlenmişti. Bundan sonra bu sınıf, ekonominin hem ticaret hem de sanayi kesimini genişleterek, aynı zamanda da kapitalist toplumun öteki sınıfı olan proletaryayı yaratarak gelişmeye devam etti. Kemalist rejimin siyasi nedenlerle ihmal ettiği köylük bölgeler bile, savaş sonrası dönüşümden etkilendi ve genişlemekte olan pazar ekonomisiyle daha hızlı bir şekilde bütünleşti. Gene de, ülkenin yapısal bir krizle karşılaştığı her durumda –1960, 1971 ve 1980'de olduğu gibi– iktidarı ele alan ara rejim, hep Kemalizm yoluna dönüştürden söz etti. Bu durum, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri Türkiye'nin ekonomik politikasının sağlam ideolojik temellerden yoksun olduğunu düşündürmektedir. İdeolojik temel arayışının bugün de sürdüğü söylenebilir.

42 Göymen, *aynı eser*, s.105.